VAIKŲ NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOSE PRADŽIA

Romas Prakapas
Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo institutas
E. paštas prakapas@mruni.eu

Odeta Merfeldaitė
Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo institutas
E. paštas o.merfeldaitė@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje retrospektyviai apžvelgiamos vaikų nusikalstamumo prevencijos bendrojo ugdymo mokyklose pradžia, parodant nuoseklų kryptingos socialinės pedagoginės pagalbos kūrimo procesą. Taikant kokybinio tyrimo metodologinę prieigą, duomenys tyrimui surinkti pasitelkus mokslinės ir teisinės literatūros bei šaltinių apžvalgos metodą, o surinktų empirinių duomenų apdorojimui ir analizei taikyti klasikiniai turinio analizės ir apibendrinimo metodai. Pristatomo tyrimo atskaitos tašku pasirinktas sisteminės švietimo pertvarkos laikotarpis atkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į įvairias socialinio gyvenimo sritis, kuriose įvyko pokyčių atkūrus valstybę, taip pat į susiformavusią socialinę dezorganizaciją, ypač išryškinusią vaikų nusikalstamumo problemą ir jos mastą. Pateikiami Lietuvoje priimti sprendiniai: kryptingų nacionalinių programų rengimas ir įgyvendinimas, socialinių pedagogų kaip specialistų rengimas, kryptingos socialinės pedagoginės pagalbos sistemos kūrimas ir pan.

Reikšminiai žodžiai: vaikų nusikalstamumo prevencija, socialiniai pedagogai, bendrojo ugdymo mokykla.

Norint išsiaiškinti ir suprasti šiuolaikinės Lietuvos jaunosios kartos socializacijos ypatumus tenka žvilgsnį nukreipti į vykstančias radikalias socialines ir ekonomines reformas. Šios reformos – tai iššūkiai, kuriuos Lietuva prisiėmė kaip neišvengiamą prievolę siekdama liberalizuoti visuomenę ir iš esmės pertvarkyti ūkį rinkos kryptimi. <...> Tokioje visuomenės būsenoje mokykla kaip ugdymo institucija turi ribotas galimybes garantuoti vaikams jų teisių apsaugą ir užtikrinti jiems sąlygas sveikai fiziškai, protiškai, doroviškai ir dvasiškai vystytis bei aktyviai įsitraukti į pozityvų visuomenės gyvenimą. Bet pedagoginis pašaukimas neleidžia nevilčiai išsikeroti ir užgožti Atgimimo epochoje sudygusį Vilties želmenį.[1]

Vytautas Šlapkauskas

Įvadas

Vaikų nusikalstamumas yra opi socialinė problema, išryškinanti tam tikras ugdymo ir teisines problemas. Tyrimai[2] rodo, kad nusikalstamumo problema tampa aktuali įvairių socialinių sukrėtimų ir transformacijų laikotarpiais. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę prasidėjo sisteminiai pokyčiai, kuriuos valstybėje pajuto visi socialiniai institutai. V. Šlapkauskas savo darbuose atkreipia dėmesį į *socialinės dezorganizacijos susiformavimą*[3], kuris atsiskleidė per tarpusavio ryšių tarp kultūrinių ir socialinių vertybių trūkius ir iškreipinius. Kai kurie sociologai[4] būtent šį vertybinį neatitikimą interpersonaliniu lygmeniu laiko viena iš esminių vaikų

1 *Mokykla ir nusikalstamumo prevencija*, Prevencinė pedagogika 1, Zenonas Bajoriūnas, Giedrė Kvieskienė, Vytautas Šlapkauskas (Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1996), 5.

2 Antanas Dapšys, „Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminologinis prognostinis aspektas)“, *Jurisprudencija* 11, 3 (1999): 5–21.; Bonnie A. Nelson, *Juvenile Delinquency: Causes, Control and Consequences. Law, Crime and Law Enforcement* (Hauppauge, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2016); Tingting Zhang, „Juvenile Delinquency from the Perspective of Socialization and Social Control“, *Journal of Environmental & Public Health* 2022 (2022): 8657491, https://doi.org/10.1155/2022/8657491; ir pan.

3 *Mokykla ir nusikalstamumo prevencija*, *supra note,* 1.

4 David Zembroski, „Sociological Theories of Crime and Delinquency“, *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 21, 3 (2011): 240–254, doi:10.1080/10911359.2011.564553; Peter G. Garabedian ir Don C. Gibbons, *Becoming Delinquent: Young Offenders and the Correctional Process* (London: Routledge, 2018).

deviantinio elgesio priežasčių. Vaikų nusikalstamumo problemos tyrinėtojai[5] dar iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo atkreipę dėmesį į tai, kad pavienės, fragmentiškos iniciatyvos ir priemonės dažniausiai neduoda laukiamo rezultato. Todėl lygiagrečiai su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu buvo kuriama Lietuvos švietimo koncepcija[6], nubrėžusi vertybines laisvojo ugdymo gaires. Pirmuosiuose strateginiuose švietimo dokumentuose atkreiptas dėmesys į vertybinio vakuumo išprovokuotas socialines problemas. Tuo metu buvusių Pedagogikos instituto, Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto, Vilniaus pedagoginio universiteto, VRM nepilnamečių socialinės pagalbos ir skirstymo centro, VRM savivaldybių policijos valdybos, Kauno auklėjimo darbų kolonijos ir kt. su vaikų nusikalstamumo problemomis susijusių institucijų mokslininkai ir specialistai praktikai susibūrę ieškojo minėtos problemos sprendinių. Švietimo sistemos kūrėjams į pagalbą atėjo teisininkai, kurie, anot G. Jurgelaitienės, atkreipė dėmesį į tai, kad kuriant nusikalstamumo prevencijos teisinius pagrindus nuo 1992 metų įtvirtinta nuostata, kad nusikaltimų prevencija yra prioritetinė nusikalstamumo kontrolės kryptis Lietuvoje, parengta ir įgyvendinta daug įstatymų, tikslinių prevencijos programų ir planų, skirtų tam tikros rūšies nusikaltimų prevencijai ir kontrolei stiprinti[7].

Vienas iš tokio bendradarbiavimo rezultatų – 1996 m. publikuotas Vytauto Šlapkausko sudarytas probleminių klausimų analizės leidinys pedagogams „Mokykla ir nusikalstamumo prevencija“ (išryškintos pagrindinės to meto vaikų nusikalstamumo problemos, jų socializacijos ir resocializacijos ypatumai ir pan.). Minėtas leidinys tapo vienu iš pirmųjų tarpdalykiniu požiūriu vadovaujantis parengtų darbų, skirtų naujų, tik pradėtų Lietuvoje rengti, specialistų – socialinių pedagogų – studijoms ir darbui. Šalia minėto leidinio ne mažiau svarbios buvo teisės mokslininkų ir praktikų įžvalgos, padėjusios aiškiau suvokti situacijos problemiškumą (pavyzdžiui, apie nepilnamečių smurto raišką, priežastis ir prevenciją, nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės poreikį ir institucijų teisinį statusą, nesimokymo ir nusikalstamumo vidines sąsajas ir pan.)[8]. Minėtos mokslininkų

5 Zenonas Bajoriūnas, *Visuomeninio nepilnamečių auklėtojo darbas* (Kaunas: Šviesa, 1978); Rolandas Paulauskas, *Delinkventiškos asmenybės formavimosi priežastys ir jos perauklėjimo galimybės* (Vilnius: PMTI, 1988).

6 *Lietuvos švietimo koncepcija* (Vilnius: Leidybos centras, 1992).

7 Gitana Jurgelaitienė, „Nusikaltimų prevencijos programos Lietuvoje veiksmingumo problemos“, *Jurisprudencija* 41, 33 (2003): 72–80.

8 Genovaitė Babachinaitė, „Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija“, *Jurisprudencija* 27, 19 (2002): 108–117; Aistė Kuolaitė, „Nusikaltimus padariusių nedirbančių ir nesimokančių asmenų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai“, *Jurisprudencija* 92, 2 (2007):

ir praktikų diskusijos apie esamą vaikų nepriežiūrą, didėjantį nesimokančių, valkataujančių vaikų skaičių, augančius nusikaltusių vaikų skaičius Lietuvoje ir t. t., taip pat sudėtinga vaikų nusikalstamumo situacija mūsų šalyje paskatino 1997 m. kovo 6 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybę patvirtinti Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą[9].

Šiame straipsnyje aptariamo tyrimo objektas yra vaikų nusikalstamumo prevencijos bendrojo ugdymo mokyklose pradžia. Šis objektas pasirinktas atsižvelgiant į pastarojo laikotarpio dinamiškumą ir bandymus socialines pedagogines problemas spręsti neretai atsietai, ištraukiant iš konteksto. Tačiau, kaip rodo buvusios mokslininkų ir praktikų diskusijos, – svarbu suprasti reiškinio pradžią ir reiškinių dinamiką. Todėl straipsnyje pateikiamo tyrimo tikslas – retrospektyviai apžvelgti vaikų nusikalstamumo prevencijos bendrojo ugdymo mokykloje pradžią. Tyrimas atliktas taikant kokybinio tyrimo metodologinę prieigą. Tyrimui duomenys surinkti taikant mokslinės ir teisinės literatūros, šaltinių apžvalgą. Surinktų empirinių duomenų apdorojimui ir analizei taikyti klasikiniai turinio analizės ir apibendrinimo metodai.

1. Vaikų nusikalstamumo prevencijos sistemos kūrimas

1.1. Lietuvos švietimo sistemos transformacija XX a. paskutiniame dešimtmetyje

Lietuvos švietimo transformacijos pokytį nulėmė, anot M. Lukšienės, buvusios santvarkos suniokotas žmogus[10]. Dar iki nepriklausomybės atkūrimo buvo sukurta Tautinės mokyklos koncepcija[11], kuri iš esmės atitiko „bendruosius tautinio išsivaduojamojo judėjimo idealus ir principus: puoselėti tautinę kultūrą, kaip tautos tęstinumo ir stiprinimo pagrindą; įtvirtinti demokratinės, teisinės, atviros pilietinės visuomenės ir kultūros principus“[12]. Tautinės mokyklos koncepcijoje suformuluoti

75–83; Algimantas Urmonas, „Nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės objektyvieji poreikiai ir institucijų teisinis statusas“, *Jurisprudencija* 26, 18 (2002): 119–127.

9 *Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa* (Vilnius: Leidybos centras, 1997).

10 Meilė Lukšienė, „Pedagogika ir kultūra“, iš *Lietuvos švietimo reformos gairės* (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993), 25.

11 *Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija* (Vilnius: Žinija, 1989).

12 Žibartas Jackūnas, *Lietuvos švietimo kaitos linkmės (1988–2005)* (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006).

kertiniai nacionalumo, demokratiškumo, humaniškumo ir kaitos principai. Būtent šie principai vėliau, 1992 m., tapo pamatiniais naujojoje Lietuvos švietimo koncepcijoje[13], pažyminčioje, kad „valstybingumo atkūrimas atvėrė naujas, tautos siekius atliepiančias, Lietuvos socialinės, kultūrinės, ekonominės bei politinės raidos perspektyvas“. Šalia pamatinių principų išskyrimo buvo susitarta dėl pagrindinio ugdymo tikslo (fizines, psichines ir dvasines galias išplėtojusi, subrendusi gyventi demokratinėje visuomenėje asmenybė, kūrybiškai perimanti ir puoselėjanti humanistinės tautos ir pasaulio kultūros vertybes), grindžiamo esminėmis tautos ir Europos kultūros vertybėmis (asmens nelygstamos vertės, prigimtinės žmonių lygybės, sąžinės laisvės, žmogaus dvasios racionaliųjų ir intuityviųjų aspektų pripažinimu, artimo meilės, tolerancijos, demokratinių visuomenės santykių teigimu).

Taip pirmaisiais švietimo sistemos pertvarkos metais[14] pagrindinis dėmesys buvo skiriamas įstatyminei bazei kurti (priimtas Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas[15], įteisinęs konceptualiąsias švietimo pertvarkos nuostatas ir sudaręs teisinį pagrindą švietimo sistemos esminei pertvarkai), formaliojo švietimo sistemos pertvarkymui ir pirmiesiems žingsniams link decentralizuotos švietimo valdymo struktūros sukūrimo. Tik trečiojo etapo metu pradėta kurti vieningą permanentinę Lietuvos švietimo sistemą, aprėpiančią formalųjį ir neformalųjį švietimą. Tačiau socialinės problemos jau buvo išplitusios. Pavyzdžiui, pradėjo žymiai augti nepilnamečių nusikalstamumas. Vien nuo 1995 m. per dešimtmetį nepilnamečių padarytų plėšimų skaičius išaugo daugiau nei 3 kartus, o nepilnamečių, padariusių sunkius kūno sužalojimus, skaičius padidėjo 2,5 karto[16]. Ryškėjančios problemos mastas privertė nacionaliniu mastu sutelkti jėgas problemai spręsti.

1.2. Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa

Matant vis sudėtingėjančią situaciją Lietuvoje, kai žymiai augo vaikų daromų nusikalstamų veikų ir nusikaltimų skaičius, pradėjo „jaunėti“ nusikalstamas

13 *Lietuvos švietimo koncepcija* (Vilnius: Leidybos centras, 1992).

14 Romas Prakapas, „Švietimas ir ugdymas Lietuvoje: sistemos ir idėjų kaita“, iš *Regnum est: 1990 m. kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui – 20: Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010), 791–807.

15 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

16 Ilona Laurinaitytė, „Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas“, iš *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika* (Vilnius, 2007), 170.

veikas ir nusikaltimus darantys vaikai, dalis vaikų tapdavo kitų nusikaltimų aukomis ir pan., Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, atsižvelgdama į vis sudėtingesnę situaciją, numatė ilgalaikį tikslą – iš esmės pagerinti šalyje vaikų teisių ir interesų apsaugą ir sumažinti nusikalstamumo lygį, ir trumpalaikį tikslą – sukurti ir įgyvendinti veiksmingą vaiko teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijos sistemą. Šios opios socialinės problemos sprendimui Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1996 m. subūrė[17] Lietuvos Respublikos Prezidentūros, Lietuvos Respublikos Seimo, skirtingų ministerijų (Švietimo ir mokslo, Sveikatos apsaugos, Socialinės apsaugos ir darbo, Vidaus reikalų, Krašto apsaugos, Finansų) atstovus į darbo grupę, kuriai iškėlė užduotį sukurti vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos metmenis. Šalia politikų į darbo grupę buvo pakviesti mokslininkai (B. Bitinas, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius, A. Dapšys, Teisės instituto direktorius, V. Šlapkauskas, Filosofijos ir sociologijos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis).

Suburta darbo grupė, įvertinusi problemos kompleksiškumą ir sudėtingumą, parengė ne metmenis, bet pačią programą, kuriai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė 1997 m. kovo 6 d. (nutarimas Nr. 197)[18]. Sukurtoje programoje aiškiai yra nurodyta, kad kuriamos prevencijos sistemos paskirtis yra reguliuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygio kriminogeninius procesus ir reiškinius, lemiančius vaiko teisių ir vaikų teisės pažeidimų padarymo situacijas ir vaiko asmenybės deformacijos apraiškas.

Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programos nuostatos:

- sudaryti vaiko asmenybės fizinio, protinio, dvasinio, dorovinio, socialinio ir kultūrinio ugdymo pozityvias sąlygas;
- laiduoti realų Jungtinių Tautų Organizacijos Vaiko teisių konvencijos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo vaiko teisių apsaugos nuostatų įgyvendinimą;
- šalinti ir neutralizuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygmens kriminogeninius procesus ir reiškinius, lemiančius vaiko asmenybės deformaciją ir jo nusikalstamą elgesį;
- ugdyti vaiką, kad jis atliktų pareigas ir būtų atsakingas už savo poelgius

17 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimas Nr. 197 „Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos“, *Valstybės žinios*, 1997-03-12, Nr. 21-510.

18 Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimo Nr. 197 „Dėl Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos“ dalinio pakeitimo, *Valstybės žinios*, 1998-04-29, Nr. 40-1073.

šeimoje, mokymo bei auklėjimo įstaigoje, darbe ir socialinėje aplinkoje; humanizuoti vaikams, teisės pažeidėjams, taikomas poveikio priemones, mažinant jų represinį pobūdį ir didinant resocializacijos ir adaptacijos visuomenėje galimybes[19].

Programą sudarė trijų lygmenų (valstybės, administracinis regioninis, organizacijų ir įstaigų) priemonės. Ypatingas dėmesys skirtas bendrojo ugdymo mokykloms kaip vienam iš svarbiausių socialinių institutų, turinčių ypatingą poveikį vaikų nusikalstamumo prevencijai. Šias idėjas praėjus dešimtmečiui patvirtino I. Laurinaitytės ir R. Bandzevičienės atlikti vaikų pakartotinio nusikalstamo elgesio prognostiniai tyrimai[20] atskleidę, kad mokykla, palyginti su kitais socialiniais institutais, turi didžiausią poveikį. Pavyzdžiui, kriminalinės rizikos veiksnių tarpusavio koreliacijos pirmojo nusikaltimo padarymo metu (mokykla – $r = 0{,}391$, $p < 0{,}01$; šeima – $r = 0{,}358$, $p < 0{,}01$; bendraamžiai – $r = 0{,}180$, $p < 0{,}05$), pirmojo teistumo metu (mokykla – $r = -0{,}286$, $p < 0{,}01$; šeima – $r = -0{,}278$, $p < 0{,}01$; bendraamžiai – $r = 0{,}165$, $p < 0{,}05$) ir pan.

Remiantis sukurta vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionaline programa vėliau buvo inicijuojamas naujų įvairios trukmės ir krypčių programų kūrimas ir realizavimas. Tenka pastebėti, kad jau pačioje pradžioje buvo atkreiptas dėmesys į fragmentiškų ir trumpalaikių programų neveiksmingumą. Vėlesni moksliniai tyrimai nuodugniai įvertino esamas įvairaus pobūdžio prevencines programas[21]. Vienu iš esminių sisteminių sprendinių, sprendžiant vaikų nusikalstamumo problemas švietimo įstaigose, laikytinas socialinių pedagogų kaip specialistų rengimas ir socialinių pedagogų etatų steigimas pirmiausia bendrojo ugdymo mokyklose, o šiuo metu ir kitose švietimo ar socialinės pagalbos teikimo įstaigose.

19 *Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa* (Vilnius: Leidybos centras, 1997).

20 Ilona Laurinaitytė ir Rita Bandzevicienė, „Jaunuolių pakartotinio nusikalstamo elgesio prognozė: galimybės ir problemos, *Socialinis darbas* 8 (2009): 92–102.

21 Alfredas Kiškis ir Aušra Kuodytė, „Nusikalstamumo prevencijos programų rengimo Lietuvoje tyrimas“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 771–801; Gintautas Sakalauskas, „Nusikaltimų prevencijos programų Lietuvoje nuostatos: tarp absurdo ir kokybės“, *Kriminologijos studijos* 4 (2016): 72–97; ir pan.

2. Socialinė pedagoginė pagalba bendrojo ugdymo mokyklose

2.1. Socialinis pedagogas

Pagrindinis mokyklos socialinio pedagogo veiklos tikslas – padėti įgyvendinti vaiko ir mokinio teisę į mokslą, užtikrinti jo saugumą mokykloje ir sudaryti prielaidas pozityviai vaiko ir mokinio socializacijai ir pilietinei brandai[22]. Užsienio mokslininkai pagrindine socialinio pedagogo misija taip pat laiko sąlygų mokiniams mokytis ir dalyvauti visuomenės gyvenime sudarymą[23]. J. Hämäläinen[24] išskiria dvi socialinio pedagogo veiklos kryptis: viena susijusi su mokymusi ypatingą dėmesį skiriant socialiniams aspektams, kita apima intervencijas socialiai pažeidžiamiems asmenims. Išskirti socialinio pedagogo veiklos tikslai, susiję su šio specialisto įvesties į švietimo įstaigas raida.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. balandžio 24 dienos nutarimu Nr. 471 (patvirtino Socialinių pedagogų etatų steigimo švietimo įstaigose 2001–2005 m. programą[25] (toliau – Socialinių pedagogų steigimo programa), kuri buvo pripažinta kaip viena iš Lietuvos Respublikos švietimo reformos programos sudėtinių dalių ir kaip priemonė Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programai[26], Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinei programai[27], Nacionalinės narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės 1999–2003 m. programai[28] įgyvendinti. „Socialinių pedagogų etatų

22 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. V-951 „Dėl mokyklos socialinio pedagogo pavyzdinio pareigybės aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, TAR, 2016-11-03, Nr. 26188.

23 Jan Storø, „The difficult connection between theory and practice in social pedagogy“, *The International Journal of Social Pedagogy*, 1, 1 (2012): 17–29.

24 Juha Hämäläinen, „Social pedagogical eyes in the midst of diverse understandings, conceptualisations and activities“, *Journal of Social Pedagogy* 1, 1 (2012): 3–16.

25 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. balandžio 24 d. nutarimas Nr. 471 „Dėl socialinių pedagogų etatų steigimo švietimo įstaigose 2001–2005 metų programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2001-04-27, Nr. 36-1220.

26 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. birželio 9 d. nutarimas Nr. 764 „Dėl socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programos ir bendrojo ugdymo modernizavimo programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 1999-06-16, Nr. 52-1696.

27 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimas Nr. 197 „Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos“, *Valstybės žinios*, 1997-03-12, Nr. 21-510.

28 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugsėjo 6 d. nutarimas Nr. 970 „Dėl nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 1999-09-10, Nr. 76-2291.

steigimo programos paskirtis – aktyvinti socialinį ir prevencinį darbą mokyklose, <...> organizuoti darbą su rizikos grupės vaikais, tėvais, <...> sudaryti visiems moksleiviams ir vyresniam jaunimui geresnes socialines ir edukacines ugdymosi sąlygas“[29]. Lygiagrečiai 2001 metais buvo patvirtinti Socialinio pedagogo kvalifikaciniai reikalavimai ir pareiginės instrukcijos (2001 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 1667)[30], kurie reglamentavo socialinio pedagogo veiklą ugdymo institucijose.

LR švietimo įstatyme pagalba mokiniui (informacinė, psichologinė, socialinė pedagoginė, specialioji pedagoginė ir specialioji) įvardijama kaip viena iš švietimo sistemos sudėtinių dalių[31]. Tuo pagrindu 2004 m. birželio 15 d. Švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. ISAK-941 buvo patvirtinti „Bendrieji socialinės pedagoginės pagalbos nuostatai“[32], kurie nustatė socialinės pedagoginės pagalbos teikimo mokiniams tikslus, uždavinius, principus, formas, rūšis, gavėjus, teikėjus ir organizavimą. Įvertinę Lietuvoje vykdomus mokslinius tyrimus ir tarptautinę praktiką, Lietuvos edukologai parengė moksliškai pagrįstą prevenciniam darbui bendrojo ugdymo mokyklose organizuoti metodiką[33].

Prasminga socialinių pedagogų veikla ir kryptingai atliekami moksliniai tyrimai[34] praėjus daugiau kaip dešimtmečiui nuo įstatyminės bazės, susijusios su socialinių pedagogų veikla, suformavimo išryškino naujus, kontekstualius ugdymo iššūkius, paskatinusius iš naujo įvertinti esamą teisinę aplinką. Dėl to pirmiausia 2004 m. birželio 15 d. Švietimo ir mokslo ministro įsakymu

29 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. birželio 9 d. nutarimas Nr. 764 „Dėl socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programos ir bendrojo ugdymo modernizavimo programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 1999-06-16, Nr. 52-1696.

30 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2001 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 1667 „Dėl socialinio pedagogo kvalifikacinių reikalavimų ir pareiginių instrukcijų patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2002-03-06, Nr. 24-896.

31 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

32 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-941 „Dėl bendrųjų socialinės pedagoginės pagalbos teikimo nuostatų patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-06-29, Nr. 100-3729.

33 Odeta Merfeldaitė ir Asta Railienė, *Prevencinio darbo grupės veikla bendrojo lavinimo mokykloje* (Kaunas: UAB „ARX Baltica“, 2006).

34 Rita Ilgūnė-Martinėlienė ir Žana Rympo, „Bendrojo ugdymo mokyklos socialinio pedagogo galimybės taikyti mediaciją savo darbe“, *Socialinis ugdymas* 41, 2 (2015): 111–23; Sigita Burvytė, „Socialinės pedagoginės (kompleksinės) pagalbos poreikis“, *Socialinis ugdymas* 41, 2 (2015): 144–162; Valdonė Indrašienė ir Romas Prakapas, „Vaikų elgsenos stebėsenos kaip socialinio pedagogo darbo priemonės taikymo galimybės“, *Pedagogika* 124, 4 (2016): 105–116; Milda Ratkevičienė, „Narrative Perspective of School Social Pedagogue's Assistance of Social Risk Children: One Child's Story 'One out of Five'“, *Tiltai* 79, 2 (2018): 125–139 ir pan.

Nr. ISAK-941 patvirtinti „Bendrieji socialinės pedagoginės pagalbos nuostatai“[35] pakeisti 2016 m. lapkričio 2 d. (įsakymas Nr. V-950), taip pat buvo patvirtintas naujas Socialinės pedagoginės pagalbos teikimo vaikui ir mokiniui tvarkos aprašas[36]. Apraše akcentuojama socialinės pedagoginės pagalbos paskirtis – padėti tėvams (globėjams, rūpintojams), kad būtų įgyvendinta vaiko ir mokinio teisė į mokslą, užtikrinti jo saugumą mokykloje: išsiaiškinti ir šalinti priežastis, dėl kurių vaikas ar mokinys negali lankyti mokyklos ar vengia tai daryti, sugrąžinti į mokyklą ją palikusius vaikus ir mokinius, kartu su tėvais (globėjais, rūpintojais) padėti vaikui ir mokiniui pasirinkti mokyklą pagal protines ir fizines galias ir joje adaptuotis. Pagrindiniais socialinės pedagoginės pagalbos teikimo uždaviniais numatyta padėti vaikams ir mokiniams adaptuotis mokykloje ir vaikų globos įstaigoje, ugdymosi mokymosi aplinkoje; ugdyti vaikų ir mokinių gyvenimo įgūdžius bendradarbiaujant su vaiko ir mokinio tėvais (globėjais, rūpintojais), pedagoginiais darbuotojais, socialiniais darbuotojais ir socialiniais partneriais, siekiančiais užtikrinti vaiko ir mokinio saugumą ir teisę į mokslą; tarpininkauti ir padėti šalinti priežastis, dėl kurių vaikai ir mokiniai negali dalyvauti privalomame švietime, lankyti mokyklos ar vengia tai daryti; padėti sugrįžti į mokyklą jos nelankančius vaikus ir mokinius, bendradarbiaujant su tėvais (globėjais, rūpintojais) ir atsakingomis institucijomis. Tais pačiais metais (2016 m. lapkričio 2 d. Nr. V-951) patvirtintas ir rekomendacinio pobūdžio Mokyklos socialinio pedagogo pavyzdinis pareigybės aprašas[37].

2.2. Socialinė pedagoginė pagalba

Socialinė pedagoginė pagalba sudaro prielaidas žmogaus tobulėjimo, prevencinės perspektyvos numatymui ir realizavimui, įvertinant socialinio ekonominio gyvenimo, mokslo ir technikos, ypač informacinių technologijų pokyčius. Mokslininkai, pateikdami socialinės pedagoginės pagalbos sampratą, akcentuoja

35 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-941 „Dėl bendrųjų socialinės pedagoginės pagalbos teikimo nuostatų patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-06-29, Nr. 100-3729.

36 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. V-950 „Dėl socialinės pedagoginės pagalbos teikimo vaikui ir mokiniui tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2016-11-03, Nr. 26187.

37 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2016 m. lapkričio 2 d. įsakymas Nr. V-951 „Dėl mokyklos socialinio pedagogo pavyzdinio pareigybės aprašo patvirtinimo“, TAR, 2016-11-03, Nr. 26188.

socialinės pedagoginės veiklos kryptingumą, orientaciją į tam tikras grupes ir profesionalų, teikiančių socialinę pedagoginę pagalbą, svarbą[38].

Socialinė pedagoginė pagalba suprantama kaip neatskiriama visos pedagoginės veiklos dalis, kadangi pedagoginės veiklos objektas – ne mokinys, „ištrauktas" iš pedagoginio konteksto, o pedagoginis procesas kaip sistema, kurioje mokinys yra kaip vienas iš svarbiausių komponentų. Vadinasi, socialinė pedagoginė pagalba negali būti suprantama be socialinės aplinkos[39]. Todėl daugelyje tyrimų gimininga is ryšiais sujungiamos „socialinės" ir „pedagoginės" pagalbos sąvokos, turinčios visuomenėje vieną tikslą, – tai socialinio palikimo perėmimo, sociokultūrinio ugdymo ir žmogaus vystymosi funkcijų realizavimas. Socialinė pedagoginė pagalba visada nukreipta į konkretų vaiką (ar vaikų grupę), sprendžiant jiems kylančias socializacijos problemas ir jį supantį sociumą. Tačiau pabrėžtina, kad pedagoginė pagalba ir socialinė pedagoginė pagalba skiriasi pagal savo trukmę. Pedagoginės veiklos procesas nenutrūkstantis, o socialinės pedagoginės pagalbos trukmė gali būti ribota atsižvelgiant į konkretaus vaiko poreikius. Socialinė pedagoginė pagalba gali būti plačios aprėpties, t. y. įtraukti ir kitas institucijas. Socialinė pedagoginė pagalba teikiama, padedant individui (vaikui) prisitaikyti kintančioje aplinkoje, ugdant reikiamus socialinius įgūdžius. G. Kvieskienė sėkmingą socializaciją laiko socialinės pedagoginės pagalbos pagrindu[40]. Socializacijos metu visuomenės kultūra mikroaplinkos ir makroaplinkos sąlygomis perduodama vaikams, siekiant iš kūdikio formuoti individualybę, paklūstančią tam tikroms kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms[41]. Taigi, pagrindinė socialinės pedagoginės pagalbos idėja yra skatinti socialinį žmonių funkcionavimą, įtraukimą, dalyvavimą, socialinį identitetą ir socialinę kompetenciją[42]. Taip pat ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes, padedant savarankiškai spręsti savo socialines problemas[43].

Mokslininkai nurodo, kad visų pirma derėtų orientuotis į aplinkoje esančius

38 Giedrė Kvieskienė, *Pozityvioji socializacija* (Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005).

39 Mats Anderberg, „In search of a social pedagogical profession in schools. Missions and roles under reconsideration", *International Journal of Social Pedagogy* 9, 1 (2020), https://doi.org/10.14324/111.444.ijsp.2020.v9.x.001.

40 Kvieskienė, *supra note*, 38.

41 Giedrė Kvieskienė, *Socializacija ir vaiko gerovė* (Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003).

42 Juha Hämäläinen, „The Concept of Social Pedagogy in the Field of Social Work", *Journal of Social Work* 3, 1 (2003): 69–80.

43 *Ibid*.

asmenis, kurie turi ypatingų poreikių, pavyzdžiui, į vaikus, susiduriančius su asmeninėmis problemomis, ir tuos, kurie atsidūrė visuomenės ir socialinės veiklos paraštėse: mokinius, praleidžiančius pamokas, turinčius įvairių fizinių ar psichinių negalių, sunkumų susikaupti, agresijos problemų, bendradarbiavimo sunkumų, mokymosi sunkumų, šeiminių problemų, taip pat neseniai atvykusius imigrantus ir nelydimus nepilnamečius pabėgėlius, stresą patiriančius ar prastai besimokančius mokinius, taip pat mokinius, kurie diskriminuojami dėl kitos tautybės, lyties ar socialinės klasės[44]. Apskritai socialinė pedagoginė pagalba siejama su mokiniais, kuriems gresia nesėkmės mokykloje, socialinė atskirtis mokykloje, pasitraukimas iš mokyklos savo iniciatyva arba pašalinimas iš mokyklos.

Išvados

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę buvo pradėta švietimo sistemos pertvarka. Iš esmės pertvarkant švietimo sistemą – pereinant iš klasikinio į laisvąjį ugdymą – visuomenėje vykstantys pokyčiai išryškino socialinę dezorganizaciją, kurią perteikė tarpusavio ryšių tarp kultūrinių ir socialinių vertybių trūkiai ir iškreipiniai. Vertybinio vakuumo išprovokuotos socialinės problemos, ypač augantis vaikų nusikalstamumas paskatino mokslininkus, praktikus ir politikus sutelkti jėgas ieškant galimų išryškėjusios problemos sprendinių. Esminiu postūmiu kuriant socialinės pedagoginės pagalbos sistemą, sudariusią sąlygas minėtų socialinių problemų profesionaliam sprendimui, laikytinas Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos parengimas.

Socialinio pedagogo etatų įvedimas į švietimo įstaigas laikomas viena iš Lietuvos Respublikos švietimo reformos programos sudėtinių dalių siekiant spręsti vaikų nusikalstamumo ir iškritimo iš švietimo sistemos problemas. Išskiriamos kelios socialinio pedagogo veiklos kryptys. Pirmoji – individuali prieiga prie mokinio, kuriam reikalinga pagalba, antroji – prevencinė, skirta visiems mokiniams, siekiant užkirsti kelią socialinei atskirčiai mokyklose. Socialinių pedagogų teikiama socialinė pedagoginė pagalba yra neatskiriama pedagoginės veiklos dalis, kuria siekiama padėti įgyvendinti vaiko ir mokinio teisę į mokslą, užtikrinti jo saugumą mokykloje.

44 Ingrid Emmerová, „School preventive socio-educational work of social pedagogues in the Slovak Republik and an outline of their activities in the other V4 countries“, *The New Educational Review* 46, 4 (2016): 95–103.

THE KEY ELEMENTS OF CHILD CRIME PREVENTION IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Romas Prakapas
Mykolas Romeris University
E-mail: prakapas@mruni.eu

Odeta Merfeldaitė
Mykolas Romeris University
E-mail: o.merfeldaitė@mruni.eu

Summary. This article provides a retrospective overview of the origins of the prevention of child criminality in general education schools, showing the consistent process of the development of targeted social pedagogical support. The methodological qualitative research approach was used to collect data for the study, using the method of review of scientific and legal literature and sources. Classical methods of content analysis and generalization were applied to process and analyze the collected empirical data. The starting point of the present study is the systemic period of educational transformation after the restoration of the independent state of Lithuania. The article draws attention to the various spheres of social life affected by the changes that took place after the restoration of the state and to the social disorganization that emerged, which particularly highlighted the problem of child criminality and the extent of its scale. Solutions adopted in Lithuania are presented, such as the development and implementation of targeted national programs, the training of social pedagogues as specialists, the creation of a targeted system of social pedagogical assistance, etc.

Keywords: prevention of child criminality, social pedagogues, general education school.

Romas Prakapas, socialinių mokslų (edukologija) daktaras, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: tyrimų metodologija, edukacinės technologijos, pedagoginės kompetencijos, rizikos grupės vaikų ugdymas.

Romas Prakapas, doctor of social sciences, professor at the Institute of Educational Sciences and Social Work at Mykolas Romeris University.

Main areas of research: research methodology, educational technology, pedagogical competences, education of children at group of risk.

Odeta Merfeldaitė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė.

Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: socialinė pedagoginė pagalba, kritinis mąstymas.

Odeta Merfeldaitė, doctor of social sciences (Educational Science), professor at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University.

Main areas of research: Social pedagogical aid, critical thinking.

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ

Liber Amicorum
Vytautui Šlapkauskui

Mykolo Romerio
universitetas

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ

Liber Amicorum
Vytautui Šlapkauskui

Straipsnių rinkinys

2023

Mykolo Romerio universiteto profesorius
dr. Vytautas Šlapkauskas

Mykolo Romerio universitetas

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Redaktorių kolegijos pirmininkės: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, dr. Rūta Petkuvienė
Vykdančioji redaktorė: dr. Kristina Kenstavičienė

Redaktorių kolegijos nariai:
Prof. dr. Toma Birmontienė
Prof. dr. Lyra Jakulevičienė
Prof. dr. Snieguolė Matulienė
Prof. dr. Odeta Merfeldaitė
Prof. dr. Romas Prakapas
Prof. dr. Birutė Pranevičienė
Prof. dr. Aurelija Puraitė
Doc. dr. Dovilė Sagatienė
Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė
Prof. dr. Milda Vainiute
Doc. dr. Juozas Valčiukas
Prof. dr. Algimantas Urmonas

Straipsnių recenzentai:
Dr. Anzelika Banevičienė, prof. dr. Jolanta Bieliauskaitė, prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, prof. dr. Toma Birmontienė, dr. Ramunė Jakštienė, doc. dr. Giedrė Lastauskienė, dr. Gintarė Makauskaitė-Samuolė, Inga Motuzienė, dr. Artūras Petkus, dr. Rūta Petkuvienė, prof. dr. Birutė Pranevičienė, Ieva Saudargaitė, doc. dr. Ernestas Spruogis, doc. dr. Gintaras Šapoka, dr. Tadas Valančius, doc. dr. Juozas Valčiukas, prof. dr. Vaiva Zuzevičiūtė, dr. Audronė Žemeckė.

Aprobuota:
Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos tarybos 2023 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 1VS-4 (1.13 E-20601)

Aprobuota spaudai Mykolo Romerio universiteto leidybos komisijos 2023 m. birželio 12 d. nutarimu Nr. 10-239.

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale „ibiblioteka.lt“.

ISBN 978-609-488-062-9 (Elektroninis - PDF)
ISBN 978-609-488-063-6 (Spausdintinis)

© Autorių kolektyvas, 2023
© Mykolo Romerio universitetas, 2023